

ALEVİ/KIZILBAŞLIK'TA OCAK KÜLTÜ *

Hasan ÇELİK **

Seda KIRTEKE ***

*Deli gönül feryat etme boşuna,
Hâl bilmez kişiye yâr olamazsın,
Bir mürşide bağlamazsan özünü,
Hakk'ın huzurunda var olamazsın.*

Muhlis Akarsu

Öz

Türk kültürünün önemli inanışlarından sayılan “ocağın kutsallığı” anlayışı, tarihsel miras olarak günümüze kadar yaşatılmıştır. “Ocak” var olmanın ve hayatın temsilcisi durumundadır. Türk tarihinde birçok anlamları beraberinde taşımakta olan “ocak” kavramı, eski Türk inanışlarının izlerini taşıyan Alevi / Kızılbaş toplumlarında da önemli teolojik ve sosyolojik karşılıklar bulmaktadır. Kendi inanç önderlerinin oluşturduğu yapılanmalar “ocak” kavramıyla ifade edilmekle birlikte, “seyyid-i sâdât” evlatları olarak kabul edilen “inanç önderleri” mutlak surette bir ocağa bağlı olmak durumundadırlar. Ocakların Alevi / Kızılbaş toplumlarında “kutsallıkları” tartışılmaz bir konumdadır. Bu sebeple Alevi / Kızılbaş toplumuna mensup bireyler (talipler) bir ocağa bağlı (intisap etmiş) olmak ve erkânlarını bağlı buldukları ocağın temsilcisi olan “dede”ler aracılığıyla yürütmekle yükümlüdürler. “Ocaklar”, sosyal hayatın dizaynı açısından da son derece işlevsel konumlara sahip olan dini yapılanmalardır. Çalışmamızda; Alevilikteki “ocak kültü”nü, Alevi / Kızılbaş toplumunda “ocakların” taşıdıkları değerleri ve ocakların manevi yapılanmalarına göre adlandırılmaları hakkındaki genel kabul gören bilgileri araştırmacıların dikkatlerine sunacağız.

Anahtar Kelimeler: Ocak, Alevilik / Kızılbaşlık, kurum, işlev, din

ASSOCIATION CULT IN ALAWISM/ QIZILBASH

Abstract

The understanding of the “Holiness of Association”, which is considered to be one of the important beliefs of Turkish culture, has been kept alive till today as a historical heritage. “Association” is the representative of presence and life. The concept of “Association” which carries many meanings with it in Turkish history, also finds important theological and sociological responses in Alawi / Qizilbash societies bearing the traces of old Turkish beliefs. Beside the structuring formed by the leaders of their faith are expressed by the concept of “Association”, “the leaders of faith” who are accepted as “seyyid-i sâdât” sons have to be absolutely bound to an association. The “sanctity” of the associations in the Alawi / Qizilbash societies is in an indisputable position. For this reason, the individuals (candidates) belonging to the Alawi / Qizilbash society are obliged to be bound up with an association (engaged) and to carry out their activities through the “Dede”, who are the representatives of association that

* Makalenin Geliş Tarihi: 20.07.2016; Kabul Tarihi: 11.01.2017.

** Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Çorum / Türkiye, hasancelikkafkas@gmail.com

*** Sosyolog, Ankara / Türkiye, sedakirteke44@gmail.com

these individuals depend on. “The associations” are religious structures that have also very functional positions in terms of the design of social life. In our study; we will present the generally accepted information about “the cult of association” in Alawism, the values carried by “the associations” in Alawi/Quzilbash society and the naming of associations according to their spiritual structuring to the attention of you researchers.

Keywords: Association, Alawism / Qızilbash, foundation, function, religion

1. Giriş

Türk kültürünün önemli inanışlarından sayılan “ocağın kutsallığı” anlayışı, tarihsel miras olarak günümüze kadar yaşatılmıştır. “Ocak” var olmanın ve hayatın temsilcisi durumundadır. Türk tarihinde birçok anlamları beraberinde taşımakta olan “ocak” kavramı, eski Türk inanışlarının izlerini taşıyan Alevi / Kızılbaş toplumlarında da önemli teolojik ve sosyolojik karşılıklar bulmaktadır. Kendi inanç önderlerinin oluşturduğu yapılanmalar “ocak” kavramıyla ifade edilmekle birlikte, “seyyid-i sâdât” ya da “Evlad-ı Resûl” olarak kabul edilen “inanç önderleri (ocakzâdeler, pirlar, mürşidler)” mutlak surette bir ocağa bağlı olmak durumundadırlar.

İsmail Onarlı’ya göre, Orta-Asya Türklerinin inancı “gök-tanrı kültü, atalar kültü, tabiat kültleri ve IX. yüzyıldan itibaren bu kültlere eklenen Şamanizm inancıyla birlikte dört temel başlıkta toplanmıştır. Tüm bu inançlar öylesine birbirine girmiştir ki ayırmak imkânsız hâle gelmiştir” (2000: 156). XII. ve XIII. yüzyıl boyunca Anadolu’ya göç eden Türk boyları, kendilerini bir inanç mozaïği içinde bulmuş, bu mozaïge kendileri de çok şey katmışlardır. Asya’da Yer, Gök ve diğer tabiat Tanrılarına tazim, Türklerde Animizim etkisi ile de “ocaklar kültü”nü oluşturmuştur. Ortaya çıkan bu oluşumda, tüten ocakların koruyucu ruhuna inançla yakılan ocakların hiç sönmemesi esas alınmıştır. “Horasan Erenleri”, “Erleri”, “Tahta Kılıçlı Dervişler” diye bildiğimiz, Hıdır Abdâl, Dede Kargın, Pir Sultan Abdâl, Abdâl Musa, Garip Musa, Hubyâr, Auşanlı (Ağuiçenli), Baba Resul gibi ocaklar bu anlamda kutsal sayılmış, dertlere deva arayan insanlar tarafından da ziyaret edilerek ocağın koruyucu ruhu toplumsal bazda meşruluk kazanmıştır. Ayrıca Türkler, Müslümanlığa geçiş ile birlikte İslamiyet’in özünü Türk töreleriyle harmanlamış, kendilerine özgün bir “vâhdet-i vücüt” düşüncesi geliştirmişlerdir. Türkün ortak vicdanında gelişen bu tasavvuf akımı Anadolu’da kökleşmiştir. Tasavvufun temel amacı “nefsi öldürmek / terbiye etmek ve ilahi aşka sevgi ile ulaşmak”tı. Bunun yolu ise; ibadet etmek, Allah’a yalvarmak, niyâz etmek ve böylece “vâhdet şarabını Hak’dan içerek En’el Hak sırrına” erişmektir. Hoca Ahmet Yesevî’nin öncülük ettiği bu akım Anadolu’ya yayılırken, Horasan’dan getirilen töreler de Müslümanlık yapısı içerisinde eritilmek suretiyle Bektaşîliğin ilmihâli oluşturulmuştur (Erdoğan, 1993: 6).

Ocak, Türklerde de saygı duyulan bir unsur, aynı zamanda ailenin devamıdır. Eski Türklerdeki “atalar kültü” ile bağlantısı olması kuvvetle muhtemel olan “aile ocağı” terimi, kaynağını ocağın yanmasının soyun devamı olarak görülmesinden

almaktadır. Eski Türk inancına göre, aile ocağı ataların mukaddes yadigarıdır. Büyük atanın ve büyük ananın ruhları aile ocağında daima hazır bulunur, bu sebeple bunları takdis etmek ve bunların hürmetine ocağı söndürmemek gerekir (Yörükan, 2005: 68-69). Türklerin eski dini Şamanizm’de, yaşayan insan ile ölmüş ataları arasında çok yakın bir münasebetin var olduğuna inanılırdı. Ölülerin yiyip içen canlı varlıklar oldukları düşünülürdü. İnanca göre, ocak ve ateş, ataların canını temsil ederdi. Ölmeyi bu şekilde telakki edip, ölen canların -insanlar gibi- yaşayışlarını devam ettirdiklerine veya hayvan suretinde yaşadıklarına inanan Türkler, ocak çevresinde düğümlenen bir külte sahiplerdi. Buna “atalar kültü” denmektedir. “Ocak kültü” atalar kültünden doğmuştur. Ocağın tütmesi ve ateşin devamlı yanması ataların o ocakta, o yurttta, o çadırda devamlı bir şekilde bulunması anlamına geliyordu. Ataların canları ocağın ateşi içinde tecelli ediyordu. Bundan dolayı eski Türkler, ocağı ve ateşi kutlu sayıyor, bunlara secde ediyorlardı. Ocağa ve ateşe gösterilen bu aşırı saygının ve tapınmanın sebebi, atalara olan saygıdan kaynaklanıyordu (Eröz, 1992: 67-69).

Anasır-terbaadan [dörtunsur] birikabul edilen “ateş”, insan hayatı için vazgeçilmez bir varlıktır. İnsanın beslenme, ısınma, barınma gibi doğal ihtiyaçlarını gidermek için varlığına ihtiyaç duyulan ateş, görüntüsü, yakıcılığı ve yok ediciliği gibi yönleriyle de insanı korkutup ürktüren bir mahiyete sahiptir. Ateşe olan ihtiyaç ve ateşten duyulan korku, bu varlığa karşı korkuyla karışık saygıyı oluşturmuştur. Bunların dışında ateş, insan hayatında arındırıcı, şifa veren, güç-kuvvet sağlayan, bereket dağıtan, yardım eden, koruyan yönleriyle yer almıştır. Bu özelliklerinden dolayı ateş, kutsal bir varlık konumunda olmuş ve etrafında birtakım inanış ve uygulamalar oluşarak bir “kült” hâline gelmiştir. Ateşin insan hayatındaki bu rolü, ateşin yandığı yer olan “ocak”ın da etrafında birtakım inanış ve uygulamaların oluşmasına ve ateş gibi “ocak”ın da kült hâline gelmesine neden olmuştur. “Ocak”, “ateşin yakıldığı yer” olarak ilk ve somut anlamıyla, çoğunlukla ateşi de kapsar şekilde kullanılmakla birlikte, etrafında soyut manalar da şekillenmiştir. “Ocak” dendiğinde hem bir ailenin barındığı “ev, yurt” hem de o ailenin geçmişteki atalarından gelecekteki kuşağına uzanan “soy”u anlaşılmaktadır. Soyla bağlantılı olarak Alevî-Bektaşî kültüründeki “dede ocakları” ile halk hekimliğindeki “ocaklar” da “ocak”ın bu geniş anlam dünyası içerisinde değerlendirilmektedir. Bu açıdan ateş, ocak ve atalar kültleri birbirleriyle sıkı bağlantı içerisinde bulunmaktadır (Kumartaşlıoğlu, 2012: 7).

Eski Türklerde ocak ve ateş iyesine bir saygı işareti olarak ocaktaki ateş söndürülmez, ona olan saygı ömür boyu sürdürülürdü. Ateş, ocak içinde küle gömülerek uyutulurdu. Ocağa pis ve kötü şeyler atılmasından, su ile söndürülmesinden sakınılırdı. Hatta eski Türkler ocaktaki ateşin başka boylardaki kişilere verilmesini dahi uğursuzluk sayarlardı (Kalafat, 1990: 51; Tanyu, 1991: 52-55). Bir anlamda evin ocağı, gerek maddî gerek manevî olarak evin merkezini oluştururdu. Bu gelenek İran’daki Ehl-i Hakk fırkası içinde de hâlen devam etmekte ve burada da ocak, ailenin mutluluğunu simgelemektedir (Tuğrul, 2006: 33). Ocak

kültü bu şekilde oluşmuş ve Türkler arasında bu kült “aile ocağı”, “asker ocağı”, “ocağına incir dikmek”, “ocağı tütme”, “ocağı bozulmak” gibi tabir ve deyimlerle devam edegelmiştir (Eröz, 1992: 72). “Ocak”, atasözleri ve deyimlerde olduğu gibi daha çok “aile, ev, yuva, soy” anlamlarında dualarda da yaygın bir şekilde kullanılmış ve günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Bu dualar daha çok günlük hayatta yapılan bir iyiliğin karşılığında ya da sevilen bir kişi için, o kişinin soyunun devamını görmesi, evine ve ailesine kötülük gelmemesi, evinden bolluk ve bereketin eksik olmaması gibi niyetlerle hâlâ söylenmektedir. Bunlar arasında en çok kullanılan dualar şunlardır: “Allah ocağına bağışlasın; Ocağın yansın, tütsün; Ocağın küllensin, bahçen güllensin; Ocağın şen ola; Ocak başından ırak ola, ocak körü olmayasın; Ocağında ateş, bacanda duman eksik olmasın” (Kumartaşlıoğlu, 2012: 481- 482). İnsan olan bir evde ateş söndürülmez, bacadan dumanın çıkması zorunluluğu vardır. Ateşin sönmesi istenmiyorsa ocağa tezek yerleştirilerek, için için yanması sağlanır ve üstü kütle örtülerek dinlendirilir, tekrar odun ocağa atılarak ateş çoğaltılır. Ocak kendiliğinden sönerse “hayra-alamet” sayılmaz. Bir kimseye beddua edilecekse “ocağın sönsün” diye beddua edilir (Onarlı, 2000: 176).

Ateş ve ocak Tunceli yöresinde bugün de kutsal sayılmaktadır. Bir ailenin ocağında ateşinin sönmesi uğursuzluk addedilmektedir. Ateşin su ile söndürülmemesine dikkat edilir ve ateşe bevl etmek günah sayılır. Tunceli’de ocak kültü “ocağın kül tutmasın”, “ocağına incir ağacı dikilsin”, “ocağın kurusun”, “ocağın batsın” gibi deyimlerle ve ocağın kutsal sayılıp ocağa sırt dönülmemesi, tükürülmemesi, ocağın üzerine yemin edilmesi ve ocağa el sürülüp yüze götürülmesi şeklinde devam etmektedir. Ayrıca Alevî ocaklarından bazılarının doğrudan ateşe egemen olma gücüne sahip olduklarına inanılır. Bu konuda en meşhur ocak “Kureyşan Ocağı”dır ki daha çok Tunceli ve Erzincan yöresinde yayılmıştır. Ocaklı dedelerin bir bölümü tarafından kızgın demir ve kızgın sobayı dilleriyle yalamak suretiyle devam ettirilen ateşe egemen olma inancı eski Türk dininde de yer alan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin bir şaman ateşe egemen olabilir, onun yakma etkisini yok edebilirdi (Çem, 1999: 105). Ancak şunu belirtmek gerekiyor ki Türklerde görülen ateş kültü, bazı araştırmacıların iddia ettikleri gibi Mazdeizm kaynaklı değildir; çünkü ateşin kabullenişinde mahiyet farkı vardır. Mazdeizm’de “tapınma objesi” olan ateş, Türklerde sadece “temizlenme objesi”dir (Sarıkaya, 2012: 79).

Ocak ve ateş kültü, Sümer, Asur, Hitit gibi Antik Anadolu uygarlıklarında ve eski Türklerde önemli bir inançtır. Aynı gelenek Alevî kültürüne ve örfüne de eklenilerek yaşatılmıştır. Şamanın ocak kutsiyeti ve tanımlaması “od ata ve od ana” geleneği, Alevîlerde “dede ocakları” şeklinde İslâmî bir forma girmiştir (Onarlı, 2000: 176). Eski Türklerden beri devam eden ocak ile ateşin kutsal sayılması olgusu Anadolu’ya kadar gelmiş; öyle ki kutsal sayılan dinî kurum ve mekânlara dahi ad olmuş, ayrıca dede soylu aileler bu unvanla anılmıştır (Yaman, 1998a:39). Bu kült Alevî geleneğine, ocağın kutsal sayılması ve ona niyâz edilmesi şeklinde yansımıştır.

Yeni ev kuranların ya da yeni evlilerin evlerinin ocağı, baba evinden götürülen ateşle odunları tutuşturularak yakılmakta, yeni yanan ocağa da “Ya Allah - Ya Muhammed - Ya Ali” diye sağına, soluna ve ortasına niyâz edilmektedir. Eski Türklerdeki ocağa secde olgusu, Alevilerde sağ eli ocağa sürüp dudaklara değdirme şeklindeki “niyâz”a dönüşmüştür. Ocağın kutsal sayılmasıyla birlikte eşik de kutsal sayılmıştır. Alevî topluluklarında rastlanan ve Ehl-i Beyt sevgisinin bir yansıması olarak addedilen eşiğin üzerine basılmaması ve eşiğe oturulmaması geleneği günümüzde de sürdürülmektedir. Bu geleneğe kaynaklık eden bir diğer inanış da eşiğin altında Hz. Ali, üstünde Hz. Fâtıma, iki yanında ise Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in durduğu yönündeki rivayettir. Kaynağını bu rivayet ve inançlardan alan Alevî toplulukların tümüne göre eşiğe basan ya da eşiği çiğneyen kişi Ehl-i Beyt’i çiğnemiş sayılır. (Onarlı, 2000: 176; Tuğrul, 2006: 33). Âyin-i cem’de 12 hizmet sahibinden biri olan Kapıcı’nın bir görevi de “eşiği çiğnetmemek”tir. Ayrıca Alevî-Bektaşiler Hz. Muhammed’in “Ben ilmin şehriyim, Ali kapısıdır, şehri dileyen kapıya gelsin. Ben hikmetin şehriyim, Ali kapısıdır, hikmeti dileyen kapıya gelsin” dediğine inanırlar. Bu nedenle Alevî-Bektaşî inancında kapı ve eşik kutsaldır, Hz. Ali’yi simgeler. Hz. Ali’yi simgelediği için de eşiğe basılmaz, oturulmaz ve hatta kutsal mekânların (yatırlar-ocaklar vb.) kapıları ve eşikleri öpülerek içeri girilir (Keleş, 2008: 55). Bu şekilde yapılan niyâzlar, aynı zamanda, türbeye varanın orada meftun bulunan er kişinin ocağına olan saygısını ve varan kişinin (ziyaretçinin) nefsinin küçük görerek (nefsine boyun eğdirerek / ululanmayı terk etmiş bir hâlde) o makama (er kişinin huzuruna) girebilmesini ifade etmektedir.

Ocakların Alevî / Kızılbaş toplumlarında “kutsallıkları” tartışılmaz bir konumdadır. Bu sebeple Alevî / Kızılbaş toplumuna mensup bireyler (talipler) bir ocağa bağlı (intisap etmiş) olmak ve erkânlarını bağlı buldukları ocağın temsilcisi olan “dede”ler aracılığıyla yürütmekle yükümlüdürler. Ocaklar, sosyal hayatın dizaynı açısından da son derece işlevsel konumlara sahip olan dini yapılanmalardır. Doğumdan ölüme ve hatta ölümden sonraki hayat için bile (Ulu Divân’a kul hakkıyla gidilmemesi amacıyla) “dâr erkânı” yürüten bu toplumlar, kişiyi Hazreti Hakk’ın huzuruna *nefs-i kâmil/insan-ı kâmil* olarak ulaştırmayı amaç edinmiş ve bu amaç doğrultusunda hizmet veren tekkeler/dergâhlar kurmuşlardır.

2. Ocak Sistemi

Ocak, Anadolu halk inançlarında büyük yer tutar. Bunun eski geleneklerle bağlantılı olduğuna dair birçok araştırmacı görüş belirtmiştir. Ocak kültürü, ateş kültürü ile birlikte değerlendirilir (Yaman, 2006: 54; Sarıkaya, 2012: 79-80). İnan’a göre ocak sözcüğü eski metinlerde ve daha sonraları “soy ve sülale” anlamında da kullanılagelmiştir. Boyların küçük birimlerini bildirmek için ocak, ağıl, arış (arıs) terimleri de kullanılmıştır. Radloff’a göre “ocak”ın anlamlarından biri “aile, soy, sülale”dir. Çığatayca’da ocak, “kabile” anlamına gelmektedir. *Kamus-i Türki* yazarı

Şemseddin Sami ise bu terimi “mecazen büyük aile” diye izah etmiştir. XV. yüzyılda tespit edilen *Ebamüslimnâme*'de geçen ocak kelimesinin “sülale” anlamına geldiği bellidir (Yaman, 2006: 55). Aile birliğinin ve dirliğinin alameti ocağın tütmesidir. Türk tasavvuf kültüründe de “hamların piştikleri yer”i ocak simgelemiştir (Sarıkaya, 2012: 80).

Ocak, Alevilerde dinsel hizmetleri gören dedelerin aileleri ve bu aileler çevresinde oluşan organizasyonu ifade etmektedir. Alevilerde her dede ve talip ailesi bir ocağa dâhildir. Dedenin de talibin de soyu “Evlad-ı Resûl ve Muhammed Ali'ye” uzanan bir “pîr”i veya aynı anlamda kullanılmak üzere “mürşid”i olmalıdır. Demek oluyor ki esas olarak ocak sistemi dışında bir Alevî düşünülemez. Herkesin dede olsun talip olsun bu sistem içerisinde belirlenmiş bir konumu söz konusudur (Yaman, 2012: 246). Burada ele alınan, incelenen ve “ocak” olarak nitelendirilen terimle anlatılmak istenen, Alevî dinsel hizmetlerini gören dedelerin aileleridir. Her dede ailesi bir ocağa bağlıdır. Onun temsil ettiği değerlere büyük kutsallık ve güç atfedilir. Ocaklarla ilgili birçok kerametın söz konusu olduğu olay (menkıbe) dilden dile aktarılır. Ocaklar yani dede ailelerine mensup olmak bazı özel ayrıcalıkları da beraberinde getirmiştir. Öyle ki Dersim yöresinde aşiretler arası huzursuzluklar olduğu zamanlarda bile sadece ocakzâde olanların silahsız dolaşabildikleri ifade edilmiştir. Yine bazı ocaklara bağlı olan dede aileleri hastaların başvuru merkezleri konumundaydılar. Mesela Tunceli'nin Hozat ilçesinin Karaca köyündeki Sarı Saltıklı dedeler böyle ailelerdendirler. Ayrıca Clarke, araştırmaları sırasında ocakzâde dedelere ait mezarlara da yeşil renkli bezler konulduğunu ve bunun da karizmatik soyu sembolize ettiğini ifade etmektedir (Yaman, 2006: 55). Ölen din ulularının mezarları, türbeler ve ocaklar durumuna getirildi. Eski Asya yaşantısının gereği olarak kimi zaman birden çok oymak, bir din odağının çevresinde toplandı. Böylece kırsal kesim Alevilerinin bugün bile andıkları ocakların ortaya çıktığını gözlemleyebiliyoruz (Birdoğan, 2013: 188). Birçok dede soylunun mezarı da zaman içerisinde büyük ziyaretgâhlara dönüşmektedir. Malatya Hekimhan Ballıkaya (Mezirme) köyündeki Vayloğ Dede; Muş Varto İçmeler (Rakkasan) köyündeki Seyyid Nesîmi Dede yakın zamanda yaşamış dede soylulardır. Bu kişilerin soyları ve toplum üzerindeki nüfuzlarına binaen mezarları birer ziyaretgâha dönüşmüş, türbe hâline getirilmiştir. Bu şekilde bu yerler sürekli ziyaret edilen, adak adanan, dilek dilenen mekânlar haline dönüşmüşlerdir. Bu örnekleri Anadolu'nun birçok yerinde görmek mümkündür (Yaman, 2006: 55). Malatya ili Yeşilyurt ilçesinin Kırlangıç köyündeki Mürşid-i Kâmil (Seyyid) Hüseyin Doğan Dede (1902-1983) türbesini yakın tarihteki bu dönüşüme bir örnek olarak gösterebiliriz. Doğan Dede'nin türbesi, bugün bile farklı illerden sayısız ziyaretçiyi ağırlamakta ve birçok adağa ev sahipliği yapmaktadır.

Alevî toplumunda cemaatin dinî önderi dedelerdir. Mürebbilik¹ dedelerin işidir. Bir Alevî'ye göre “mürşidin nefesi, Hakk nefesidir”. Dedeler belirli ocaklara ve pîrlere

bağlıdır. Düzenli olarak taliplerini gezerler (Fıglalı, 2006: 254). Dedeler, Alevî toplumundaki sosyal hiyerarşinin en üst noktasında bulunan kişilerdir. İster mürşid, ister pîr olsun her ikisi de ocakzâdedir. Her ikisi de erdir, erendir. Aralarındaki ilişkiyi ast-üst olarak görmemek gerekir. Alevîler bu görüşü en iyi “er’i er’den seçen kördür” ifadesiyle anlatmaktadır. Aynı zamanda Ehl-i Beyt soyundan (seyyîd) olarak da tanımlanan dedeler, Post’a oturarak cemleri yönetir. Taliplerin görgü - sorgu işlemlerini yapar, küskünleri barıştıır, musâhip olacakların işlemlerini yol - erkân gereğince yerine getirirler (Dedekargınoğlu, 2012: 109). Dede, mürşidlik eder, irşâd eder. Terbiye edicidir; mürebbîdir, üstattır, “pîr”dir. “Mürşîdin nefesi; Hak nefesidir”; “mürşidini hak bilmeyenin” imanı yok gibidir. Yola girecek olan talip, varlığını mürşide teslim eder; ondan “el alır.” Dedelik² soy takip ettiği halde, babalık (köyde ve kentte) seçimle olur (Eröz, 2014: 120).

Demek ki Alevî-Bektaşî toplulukları cemaat yapılanması bakımından “dergâhlar ve ocaklara” bağlıdır. Toplumsal planda dergâh ve ocak disiplini esastır. Bu organizasyon kutsal temellere dayanmaktadır; çünkü bu ocakları oluşturmuş aileler keramet sahibi ululardan gelmektedir. Bu ulu kişiler aynı zamanda İslâm Peygamberinin ve Ehl-i Beyt’inin soyuna dayanmaktadır. “Hak-Muhammed-Ali yolu” olarak adlandırılan ve kutsanan bu yol, Ehl-i Beyt’e dayanan dede aileleri yani “ocaklar” aracılığıyla yüzyıllardır süregelmektedir (Yaman, 2006: 56). Peygamber soyundan geldiklerine inanılan ve “seyyîd”, “ocakzâde, ocakoğlu” adı verilen “dede’ler dışında, bütün köy halkı hemen hemen aynı içtimai mevki ve itibara sahiptir. Mevki ve itibar, servet ve soydan ziyâde, yol’a-erkân’a bağlılıkla ölçülür. Kızılbaş cemiyetlerinde, köy cemaatlerinde, sosyal mesafesi büyük olan bir tabakalaşmaya rastlanmaz (Birdoğan, 2013: 119). Alevî ocakları, Dede Garkın, Hıdır Abdâl ve Sarı Saltık gibi Alevî geleneğinin “Evlâd-ı Resûl” (seyyîd) saydığı ve kutsal kabul ettiği din ulularının adlarını taşımaktadır. Ocaklar zaman içerisinde bu kutsal dervişlerin soylarından gelenlerce kurumsal hâle getirilmiştir (Yaman, 1998a: 39). Gerek oymağın büyüklüğüne, gerek pîrin gücüne göre ocaklar birbirleriyle ilişkilere girmişlerdir. Küçük ocaklar daha büyüklere bağlanarak tâbi ocakları, büyükler de metbû ocakları oluşturmuşlardır. Bu ocakların oluşması 300 yıldan fazla sürmüştür (Birdoğan, 2013: 188). Ocak, Alevilikte dedenin mensup olduğu soyu ifade etmek için kullanılır. Dedelik kurumu yapısı gereği soy güden, soya tâbi (*sıhriyet*=kan bağı) olan bir kurumdur. Buna göre bir dede öldüğünde yerine oğlu geçmektedir. Bu olgu Alevî geleneğinde “ocak” şeklinde adlandırılır. Bu anlamda her dedenin bir ocağı bulunduğu, ocakların kutsal temellere dayandığına inanılır. Bu ocakları oluşturan ailelerin her biri soylarını Sarı Saltuk, Abdâl Musa, Karaca Ahmed, Otman Baba, Şücâüddin Baba, Seyyîd Ali Sultan gibi şahsiyetlere, onların soylarını da Hz. Peygamber’e ulaştırırlar. Ocaklar zaman içerisinde dedeler tarafından kurumsal hâle getirilmiş, soydan gelenlere “ocakzâde” denilmiş, dedelik görevinin ocakzâdeler tarafından yerine getirilmesi gelenek hâlini almıştır (Şahin, 2007: 316). Ocaklar konusunda araştırmacı Pertev Naili Boratav ise şu bilgileri vermektedir: “Hasan

Dede Ocağı, Narlı Dede Ocağı deyimlerinde görüldüğü gibi, Anadolu'daki Alevî-Kızılbaş topluluklarının, bölge bölge bağlı buldukları kutlu merkezler; aynı zamanda o yerlerde oturan tarikat ulularının soyu anlamına gelir. Genel olarak bu ocakların önderlik görevi babadan oğula geçer; nitekim ocak ulusunun soyundan olan kimselere 'ocakzâde' derler" (Boratav, 1984: 113).

Cem Vakfı Genel Müdürü ve Baba Mansur Ocağı evlatlarından Hıdır Akbayır Dede, araştırmacı Satı Kumartaşlıoğlu'na verdiği mülakatta, ocakzâde dede olmanın tek yolunun Ehl-i Beyt soyundan gelmek olduğunu şu ifadelerle açıklamıştır: "Ocakların temelinde Ehl-i Beyt vardır. Ehl-i Beyt'ten de On İki İmam yoluyla geliyor. On İki İmamlar'ın her birine dayanan ocaklar var. Bazı şecerelerde İmam Zeyne'l-Âbidin'e dayandığı söyleniyor. İmam Zeyne'l-Âbidin, dördüncü imamdır ve Hz. Hüseyin'in oğludur. Kerbela olayında sağ kalan tek kişidir. Bu ocakların bir kısmı Zeyne'l-Âbidin'e dayanır, bir kısmı Zeyne'l-Âbidin'den sonra Muhammed Bakır'a, İmam Câfer'e dayanır. Daha sonra soy o şekilde devam eder. İmam Ali Rıza'ya dayanır. Yani o kutlu soy sürekli On iki İmam'a dayanır. Zaten On İki İmam'a dayanmazsa ocakzâde olmaz. Ocaklar Ehl-i Beyt'le başlar" (Kumartaşlıoğlu, 2012: 185).

Hem kaynaklar hem de sözlü geleneğe göre dede ocaklarına adlarını veren şahsiyetlerin bu konularını belirleyen dört önemli unsur vardır (Yaman, 1998a: 29-46; Yaman, 2006: 56-58; Fiğlalı, 2006: 249-252; Dedekargınoğlu, 2012: 107-109):

2.1. Soy: Ocak ulularının bazıları gerçekten soy yoluyla Hz. Ali'ye bağlanmaktadır. Şecerelere her ne kadar ihtiyatla yaklaşmak gerekse de bunların tümünün düzmece olduğunu iddia etmek de doğru değildir. Demek ki bazı ocak uluları gerçekten Hz. Ali soyundan gelen ocakzâde bir soya mensupturlar. Hacı Bektaş-ı Velî de dâhil (geleneğin kabul ettiği) pek çok Alevî erenin soyu On İki İmam'lara dayanmaktadır. Dolayısıyla kendisini böyle bir erenin soyuna bağlamakla kutsal bir soya dâhil olunmaktadır.

2.2. Keramet: Yine sözlü geleneğe ve şecerelerde yazılanlara göre bazı ocak uluları da olağanüstü güçlere sahip olmaları ve keramet göstermeleri nedeniyle ocak kurucusu olmuşlardır ki bazı dedeler de onların soyundan gelmektedir. Ateşe hükmetme, zehir içme, duvarı yürütme gibi doğa üstü olaylar bu kerametlere örnek gösterilebilir. Gelenek bu kerametleri menkıbe ve şiirlerle günümüze kadar ulaştırmıştır.

2.3. Hizmet: Bazı ocak uluları da Hacı Bektaş Dergâhı'nda yaptıkları hizmet karşılığında Alevîleri özellikle inanç ve ibadet konularında eğitmek üzere görevlendirilmişlerdir. Menkıbelere göre Hacı Bektaş-ı Velî; Sarı Saltık, Seyyid Cemal, Güvenç Abdâl gibi bazı ocak ulularını Anadolu'ya Alevî taliplere dedelik yapmak üzere göndermiştir.

2.4. Sözlü Gelenek: Baba Mansur, Hıdır Abdâl, Garip Musa, Hubyâr Sultan, Ağuiçen gibi ocak ulularının kutsallıklarını işte bu unsurlardan biri, ikisi veya üçüyle birlikte açıklamaktadır. Bu bağlamda örneğin Baba Mansur'un cansız duvarı yürütmesi, Hubyâr Sultan'ın kızgın fırına girmesi, Hıdır Abdâl'in mermer taşını İstanbul'dan Erzincan'a daha sonra dergâhını kuracağı yere (Kemaliye ilçesinin Ocak köyüne) atması, Ağuiçen'in zehir içmesi, Şeyh Delil Berhican'ın kuzuyu diriltmesi, Sarı Saltık'ın yedi tabutta baş göstermesi gibi nesilden nesile aktarılan çeşitli menkıbeler bulunmaktadır. Bu menkıbelerin benzerleri başka evliyalar için de kullanılmaktadır. Şöyle ki isimler değişmekte ama benzeri menkıbelere değişik yörelerde rastlanmaktadır.

Ocakların ne zaman ortaya çıkmış olabilecekleri konusunda ise Dede babalar, Çelebiler, Ocakzâde Dedeler, Babalar ve Dikme Dedeler farklı görüşler ileri sürmektedirler. Bu tezleri genel olarak şu şekilde özetlemek mümkündür (Yaman, 2006: 58-59; Yaman, 2012: 249; Dedekargınoğlu, 2012: 107; Er, 2014: 56-63):

- A) Alevî ocakları, Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî zamanında ortaya çıktı.
- B) Alevî ocakları, Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî'den önce de vardı. Hz. Ali'nin soyundan gelen ailelerce oluşturuldu.
- C) Alevî ocakları, Kızılbaş Türkmen boylarınca kurulmuş Safevî Devleti'nin kurucusu ve büyük ozan Şâh İsmail / Şâh Hatayî'den sonra ortaya çıktı.
- D) Anadolu'ya gelen kabilelerin dinsel ve siyasal lideri Türkmen babaları, ocakzâde dede ailelerini oluşturdular.

Dede Hüseyin Dedekargınoğlu ise *Dede Gargın Süreğinde Cem* adlı eserinde Hacı Bektaş Velî'nin *Velayetnâme'sine* atıfta bulunarak, Dede Gargınlılar ve Şeyh (Şâh) İbrahim Velî evlatları arasında yaşanan "geyik derisi-tac olayı"na binaen dede ocaklarının³ Safevîler döneminden yaklaşık üç yüz yıl kadar önce de var olduklarını açıklamaktadır (Dedekargınoğlu, 2012: 107).

Alevî / Kızılbaş ocaklarının tarihsel seyrine ve hiyerarşik yapılanmalarına göre birçok görüş dile getirilmektedir. Ancak, ocaklar ile ilgili bilgilerine başvurduğumuz Ağuiçen Ocağı (Mîr Seyyîd) evlatlarından ve Cem Vakfı Alevî İslâm İnanç Hizmetleri Başkanı Eşref Doğan Dede ise tarihsel sürece dikkat çekerek, ocakların bu tarihsel yapılanma içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini şu ifadelerle açıklamıştır:⁴ "1950 senesinde dönemin Hacı Bektaş Dergâhı Postnişini, özel bir kurye ile babam Hüseyin Doğan Dede'ye, Kırlangıç köyüne (Yeşilyurt-Malatya) bir mektup gönderdi. Mektupta, çok saygılı ifadelerden sonra şunlar yazıyordu: 'Dergâh kayıtlarından anlaşıldığı üzere Doğan Dede ailesinin bugüne kadar Hacı Bektaş Dergâhına hakkullah ödemediği anlaşılıyor'. Hakkullah, bir ocağın bağlı bulunduğu, bir üst ocağa ödenir yani ocağında mürşidi olan ocağa... Hüseyin Doğan Dede de aynı kuryeyle gönderilmek üzere gelen mektuba şu şekilde ve aynı saygınlık

ifadeleriyle başlayan bir cevap yazdı. “Hacı Bektaş Veli Hazretlerinin Anadolu’ya gelişi 1240’lı yıllardır. Bizden (Ağuiçen evlatlarının Anadolu’ya gelişinden) yaklaşık 300 sene sonra. Sizler öncelikle şu 300 senelik hakkullah’ınızı bir gönderin, bizlerde talebinizi dikkate alalım...” Bu mektup aynı kuryeyle Hacibektaş’a gider ve yine aynı kurye ile de Hacibektaş’tan Hüseyin Doğan Dede’ye, Hacibektaş taşından yapılmış bir yazı seti gönderilir. Bu yazı seti de yaklaşık 300 senelik hakkullah’ın bedelidir. O mektupları da hâlâ kendi özel arşivimde saklıyorum. Şu hususu özellikle belirtmem gerekiyor ki, bizler Hacı Bektaş-ı Veli Hazretlerinin büyüklüğüne ne söz söyleyebiliriz ne de tartışabiliriz. Ama O’nun hocasının da hocası Tac’ül Ârifin Ebû’l Vefâ’nın da büyüklüğünü kimse tartışamaz. Bu konuya dair bir kaç şey daha ilave edeyim. Tüm bu söylediklerimi kanıtlayan ve bizim Anadolu’ya gelişimizi belgeleyen bir kıymetli belge, Kırılancı’taki evimizden çalındı. O belgede Anadolu’ya geliş tarihimiz, imparatorluğun Hüseyin Doğan Dede ailesine tanıdığı olduğu yetkiler ve yetkili kıldığı yerler vardı. Bu yetki; İran’ın yarısında, Azerbaycan’ın tamamında ve Anadolu’daki Müslüman olan kesimden Sünnî ve Şii olan vakıfların gelirlerinden 5/1’i oranında bir gelirin Doğan Dede ailesine verilmesi şeklindeydi. Bununla da yetinilmiyor, 360 köyü kapsayan bir vakıfıkta aileye tahsis ediliyordu. Bu 360 köyün tarifi de şüphesiz ki Dersim coğrafyasıdır. Elbette Dersim’den kastımız bugün ki Tunceli sınırlarından ibaret değildir. Ama maalesef bu belge çalındı. Belki imparatorluk veya Başbakanlık arşivlerinden bir örneği çıkar. Hâl böyleyken ve tarihi bilgiler ortadayken, ocakların tarihsel seyir içinde ki yapılanmalarını hata yapmamak adına dikkatli analiz etmek gerekir.⁵

Araştırmacı Ali Yaman’ın tespitleri doğrultusunda Kızılbaş Alevî Ocaklarını işlevlerine göre şu şekilde sınıflandırabiliriz (Yaman, 2006: 58-59):

- a. Mürşid Ocakları
- b. Pîr Ocakları
- c. Rehber Ocakları
- d. Düşkün Ocakları.

Ocakları örgütlenmeleri bakımından;

- a. Bağımsız ocaklar
- b. Hacı Bektaş Çelebilerine bağlı ocaklar.

Uygulamadan kaynaklanan farklılıklara göre ise;

- a. Erkânî ocaklar
- b. Pençeli ocaklar

Bazı araştırmacılara göre, Şâh İsmail’in Yavuz Sultan Selim Hân karşısında yenilgiye uğraması ve bunun sonucunda Safevîlerin Anadolu’daki nüfuzunun zayıflaması Hacı Bektaş Dergâhı’nın Alevî ocakları karşısındaki durumunu güçlendirmiştir. Çelebilerin Anadolu’daki ocakzâde Alevîler üzerindeki nüfuzu

artırmaları Çelebi Ahmed Cemaleddin Efendi (1862-1921) zamanında gerçekleşmiş, ocaklara bağlı Aleviler üzerinde Hacı Bektaş Dergâhı Çelebilerinin nüfuzlarını arttırmak isteyen A. Cemaleddin Efendi: “Anadolu’nun en uzak yerlerine kadar adamlar göndererek Hacı Bektaş Ocağının ser-çeşme olduğunu, o ocağa görülmeden talip gören dedelerin yolsuz bulduklarını, erkân, târik, evliya, Zülfikâr ve serdetse gibi adlarla anılan sopanın (tarikın) Yezitlik alameti bulunduğunu” propagandasını yaptırmıştı ve I. Dünya Savaşı için asker toplamak amacıyla Tunceli’ye kadar giden Cemaleddin Efendi kimi ocakları ve Alevî topluluklarını Çelebilere bağlamayı başarmıştır. Gölpınarlı’ya göre Çelebilere bağlananlara dönük, ocaklara bağlı kalmayı sürdürenlere “purut” denilmektedir (Yaman, 2006: 59-60).

Ayrıca Çelebilere bağlı ocakların dedeleri ve Çelebilerin Alevî köylerine gönderdikleri vekilleri, cem törenlerinde tarik (erkân) yerine ellerini kullandıklarından pençeli olarak da adlandırılmaktadırlar. Bu pençe-tarik ikiliği o günlerin bir kalıntısı olarak bugün bile sürmektedir ve dedeler arasında tartışma konusudur.⁶ Asitâne-i sâniye olarak da bilinen Şâhkulu Sultan Dergâhı’nın postnişini Mehmet Ali Hilmi Dede babasının *Divân*’ında bulunan şu dörtlük, tarik (erkân) kullanan ocakzâde dedelerinden farklı olarak Hacı Bektaş Dergâhı Çelebileri ve onlara bağlı olanlara bağlı ocakların ve Dede babaların görüşlerini çok iyi yansıtmaktadır (Yaman, 2006: 60; Eröz, 2014: 84-85):

Sofu niçin taptın kuru değneğe,
Tapacak pençe-i Âl-i Âbâdır,
Değneğe hebadır ekmek vermeğe,
Ehl-i Beyt pençesi derde devadır.

Değişik yörelerde bulunan ocakların dinsel törenlerindeki uygulamalarında ve izledikleri esaslarında da farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin Alevî Tahtacıların buldukları İzmir Narlıdere ve Aydın Reşadiye’de Emirbeyliler ve Yanyatırlılar olmak üzere iki dede ocağı vardır. Bu dede ocaklarının üstünde veya altında başka ocaklar yoktur. Ocaklar şeklindeki bu örgütlenme Anadolu’nun birbirinden çok uzak bölgelerinde yaşayan Aleviler arasında iletişimi de sağlayan yegâne araçtır ve bu işlevini ocakzâde dedeler aracılığıyla yerine getirmiştir. Alevî ocaklarının değişik bölgelerde yaşayan topluluklar üzerinde farklı nüfuz alanları bulunmaktadır. Ocakzâde dedeler kendilerine bağlı bölgeler ve köyler dışındaki yerlerde faaliyette bulunmazlar. Taliplerde de böyledir, yani babası hangi ocağın talibiye ya da hangi ocaktan ise o da mutlaka o ocağın talibi olur. Her ocak belli nüfuz alanlarına sahiptir. Ancak çeşitli nedenlerle bağlı buldukları ocak ve dedeleri bulunmayan Alevilerin başka ocakzâde dedelere bağlandıklarına da rastlanmaktadır. Ocakları oluşturan dede aileleri ve onların talipleri aynı köy içerisinde bulunabilecekleri gibi uzak yerlerde de bulunabilmektedir. Dedeler bu bakımdan hizmetlerini taliplerine gitmek suretiyle yerine getirirler ve bundan dolayı Grothe gibi araştırmacılar tarafından

“gezici” [*peripatetic*] olarak nitelendirilmişlerdir. Bugün bu işlev değişmiş olup, daha çok cemevleri merkezli bir karma dede-talip ilişkisi giderek kurumlaşmaktadır (Yaman, 1998a: 42; Yaman, 2006: 60-61).

Ocakzâdelerin toplum içerisindeki görev, sorumluluk ve işlevlerini araştırmacı Ali Yaman şu şekilde sıralamaktadır (Yaman, 2006: 69-78):

1. Sosyal ve dinsel bakımdan topluma önderlik etmek ve davranışlarıyla, yaşantısıyla örnek olmak,
2. Toplumun irşat (aydınlatma) ve bilgilendirmek,
3. Toplumda birliği ve dayanışmayı sağlamak,
4. Sosyal ve dinsel törenleri (cem, cenaze, evlenme törenleri vb.) yönetmek,
5. Adaleti sağlamak, suçluları düşkün etmek,
6. İnancı ve gelenekleri yaşatmak ve aktarmak,
7. Kutsal güçleri nedeniyle maddi-manevi sorunu olanların, hastaların başvuru yeri olmak

Alevî ocakları arasında bir alt-üst ilişkisi bulunmaktadır. Bu durum tarih boyunca tartışılmasına rağmen henüz bir netlik kazanmamış, her ocak Evlâd-ı Resûl olmasına rağmen aynı yetkilerle donatılmamıştır. “En yetkili ocak İmam Zeynel Âbidin’e bağlı olanlardır” görüşü yer yer itiraz gören bir görüş hâline gelmiştir. Bu ocaklar kendilerini mürşid ocağı olarak görmektedir. Mürşid ocaklarının dedeleri, kendilerini daha üstün görmekte ve diğer ocakları talipleri saymaktadırlar. Bu ocaklar, soylarını İmam Musa-ı Kâzım’dan başlayarak Ebu’l-Vefâ’ya kadar dayandırmaktadırlar. Bunlara Malatya’nın Mineyik (Kuyudere) köyündeki Zeynel Âbidinliler Ocağı, Elazığ’ın Sün köyü ve Tunceli’nin Hozat ilçesinin Bargini (-yeni ismi- Karabakır) köyündeki Ağuiçenliler örnek verilebilir (Birdoğan, 1995: 145-146). Ocaklar hiyerarşisiyle ilgili ikinci tartışma da bağımsız Alevî-Kızılbaş ocakların, Cemalettin Efendi’nin bu ocakları Hacı Bektaş Ocağına bağlamak için gösterdiği gayret neticesinde çıkmıştır (Yaman, 1998a: 41). Alevîlikteki ocak sistemine göre, hangi ocağın kimlere pîrlik edeceği; ayrıca bir talip aşiretinin pîrlerinin kimler olduğu belirlenmiştir. Taksime riayet etmek erkândır. Bir talibin kendi atasının pîrini bırakıp başkasını tutması caiz görülmemiştir (*Buyruk*, 2011: 32). Ocaklar arasında büyüklüğe göre görev dağılımları da var. Kimi ocaklar “düşkün ocakları” diye görevlendirmiş. Herhangi bir suçlunun cezasının kaldırılması veya daha ağır cezayı gerektiren suçlarda karar verilmesi, kimi zamanlarda olayın geçtiği yerlerdeki dedeleri aşabiliyor. Bu durumlarda bölge dedesi, “Ben senin suçunu yüklenemem. Sen en iyisi Hıdır Abdâl’da ki (Erzincan’ın Kemaliye ilçesinin Ocak köyündeki) dedemize git” diye işi

bu yetkili ocaklara gönderebiliyor (Birdoğan, 2013: 196).

Alevî toplumu, dede/ocak-zâde ve talip aşiretleri olmak üzere ikiye ayrılır. Dede soylu aşiretler, kendilerini “Evlâd-ı Resûl” olarak niteleyip ve diğer aşiretlerden üstün olduklarını kabul ederler. Tunceli yöresinde dede soylu aşiretler şunlardır: Ağuiçenler, Ali Abbaslılar, Baba Mansurlular, Derviş Abdâllılar, Derviş Beyazlılar, Derviş Cemalliler, Kızıldelililer, Kureyşanlılar, Pilvenkliler, Pir Sultanlılar, Seyyid Kemalliler, Seyyid Sabunlular, Sultan Munzurlular, Sarı Saltıklılar, Şih (Şeyh) Hasanlılar ve Üryan Hızırlılardır (Öztürk, 1972: 46). Alevî içtihadına göre, en zirvedeki mürşid, Hz. Muhammed ile Hz. Ali'dir. Daha sonraki mertebede ise mürşid Hz. Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî gelir. Pir, Hz. Hüseyin'dir, rehber ise Cebrail'dir (Tuğrul, 2006: 26). Bektaşî ocaklarında da dedelik kurumu üçlü bir hiyerarşiye dayanmaktadır. 1. Mürşid, 2. Pir, 3. Rehber. Kimi yörelerde bu hiyerarşi pîr ve mürşidin yer değiştirmesi şeklinde de uygulanmaktadır. Mürşid, “doğru yolu gösteren”, “irşâd eden” anlamlarına gelmektedir. İlk mürşid, Hz. Peygamber'dir (Eğri, 2013: 43-44).

Mürşidim Muhammed, bildim yolumu,
Rehberim Ali'dir verdim elimi,
Tığbet ile bağladılar belimi,
Evliya erkânın gördüm bu gece. (Pir Sultan Abdâl; Bal, 2014: 280)

3. Alevî / Kızılbaş Ocaklarının Listesi

Alevî ocaklarının, asıl itibariyle on iki tane oldukları, diğerlerinin ise sonradan ortaya çıktığı rivayet edilmektedir. Bu artış, zaman ilerledikçe coğrafyanın genişleyip gerek ocak nüfusunun gerekse taliplerin artmasıyla beraber yeni ocakların kurulmasıyla olmuştur (Birdoğan, 1995: 144; Yaman, 1998a: 40-41).

Anadolu'daki Alevî ocaklarının listesini araştırmacı Ali Yaman şöyle sıralamaktadır:

1. Ağu İçen Ocağı, 2. Baba Mansur Ocağı, 3. Celal Abbas Ocağı, 4. Dede Garkın Ocağı, 5. Derviş Cemal Ocağı, 6. Garip Musa Ocağı, 7. Güvenç Abdâl Ocağı, 8. Emirbeyliler Ocağı, 9. Hıdır Abdâl Ocağı, 10. Hubyâr Sultan Ocağı, 11. Hüseyin Abdâl Ocağı, 12. İmam Zeyne'l-Âbidin Ocağı, 13. Kanber Ocağı, 14. Kara Pirbad Ocağı, 15. Koca Haydar Ocağı, 16. Koca Leşker Ocağı, 17. Kureyşan Ocağı, 18. Munzur Abdâl Ocağı, 19. Pir Sultan Ocağı, 20. Sarı Saltık Ocağı, 21. Seyyid Ali (Kızıl Deli) Ocağı, 22. Seyyid Baba Ocağı, 23. Seyyid Mahmud Hayranî Ocağı, 24. Seyyid Sabun Ocağı, 25. Sinemil Ocağı, 26. Sultan Onur Ocağı, 27. Şah İbrahim Ocağı, 28. Şeyh Ahmet Ocağı, 29. Şeyh Çoban Ocağı, 30. Şeyh Delil Berhican Ocağı, 31. Şeyh Hasan Ocağı, 32. Şeyh Samut Ocağı, 33. Üryan Hızır Ocağı, 34. Yalincık Abdâl Ocağı, 35. Yan Yatır Ocağı, 36. Yunus Emre Ocağı.

Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Hüseyin Bal ise Cem Vakfı arşivinde bulunan Alevî ocakların listesini ise şöyle sıralamaktadır (Bal, 2004: 89-90):

1. Ağu İçen Ocağı, 2. Ağlarca İbrahim Ocağı, 3. Ali Abbas Ocağı, 4. Ali Seydilli Sultan Ocağı, 5. Aslan Baba Ocağı, 6. Baba Mansur Ocağı, 7. Bedrettin Ocağı 8. Beyazıt Bestami Ocağı, 9. Bostancı Hasan Halife Ocağı, 10. Bostankolu Ocağı, 11. Bulgurcu Dede Ocağı, 12. Büklü Dede Ocağı, 13. Büyük Kalender Ocağı, 14. Celal Abbas Ocağı, 15. Cemal Abdâl, 16. Cibali Sultan Ocağı, 17. Çalap Verdi Ocağı, 18. Çelebioğulları Ocağı, 19. Çepnioğlu Ocağı, 20. Dede Gargın Ocağı, 21. Demir Baba Ocağı, 22. Derviş Beyaz (Derviş Gevher) Ocağı, 23. Derviş Cemal Ocağı, 24. Derviş Çimli, 25. Döreçanı Ocağı, 26. Emir Şih Yakub Ocağı, 27. Emiroğulları Ocağı, 28. Eraslan Ocağı, 29. Erdebil Ocağı, 30. Garip Mansur, 31. Garip Musa Ocağı, 32. Gözü Kızıl Ocağı, 33. Güvenç Abdâl Ocağı, 34. Hacı Bektaş-ı Veli Ocağı, 35. Hacı Murad-ı Veli Ocağı, 36. Hacı Turabi Ocağı, 37. Hacım Sultan Ocağı, 38. Hak Halili Hüseyin Kolu Ocağı, 39. Hamza Baba Ocağı, 40. Hasan Dede Ocağı, 41. Hıdır Abdâl Ocağı, 42. Himmetçi Ali Baba (Yağmur) Ocağı, 43. Hubyâr Sultan Ocağı, 44. Hüseyin Abdâl Ocağı, 45. Hüseyin Gâzi Ocağı, 46. İbrahim Sani Ocağı, 47. İmam Bakır Ocağı, 48. İmam Câfer Ocağı, 49. İmam Rıza Ocağı, 50. Kahveci/Şeyh Şahat Ocağı, 51. Kalender Çelebi Ocağı, 52. Kalender Veli Ocağı, 53. Kara Yağmurlu Ocağı, 54. Karadonlu Can Baba Ocağı, 55. Keçeci Baba Ocağı, 56. Kızıldeli (Seyyid Ali) Sultan Ocağı, 57. Koca Leşker Ocağı, 58. Koca Seyyid Ocağı, 59. Koçu Baba Ocağı, 60. Köse Süleyman Ocağı, 61. Kul Himmət, 62. Kureyşan (Seyyid Mahmut Hayrani) Ocağı, 63. Kurtoğlu Ocağı, 64. Kuzu Kıran Ocağı, 65. Mazlum Abdâl Ocağı, 66. Mîr Seyyid Ocağı 67. Musa-i Kâzım Ocağı, 68. Mürsel Balı Ocağı, 69. Nur Baki Ocağı, 70. Nur Cemal Ocağı, 71. Nurdede Ocağı, 72. Otman Baba Ocağı, 73. Öksüz Ali Baba Ocağı, 74. Pîr Hamza Ocağı, 75. Pîr Sultan Abdâl Ocağı, 76. Resul Bali Ocağı, 77. Sarı İsmail Ocağı, 78. Sarı Mecnun Ocağı, 79. Sarı Saltuk Ocağı, 80. Sarıbal Ocağı, 81. Seyyid Abdullah-i Horasani Ocağı, 82. Seyit Ahmet Kebir Ocağı, 83. Seyit Battalgazi Ocağı, 84. Seyit Cemal Ocağı, 85. Seyit Kerim Ocağı, 86. Seyit Nebioğlu Ocağı, 87. Seyit Nizamoğlu Ocağı, 88. Seyit Sabur Ocağı, 89. Seyit Selahattin Ocağı, 90. Seyit Seyfi Ocağı, 91. Seyyid Ahmed El-Mîr Ocağı, 92. Sinemilli Ocağı, 93. Sultan Munzur Ocağı, 94. Sultan Samut Ocağı, 95. Sultan Söylemez Ocağı, 96. Sultan Yalıncağ Ocağı, 97. Sücaattin Veli Ocağı, 98. Şah Ahmet Dede Ocağı, 99. Şah Ahmet Yesevi Ocağı, 100. Şah İbrahim Veli Ocağı, 101. Şeyh Hasan Ocağı, 102. Şeyh Hasan Onar Ocağı, 103. Şeyh Süleyman Ocağı, 104. Şeyh Şazeli Ocağı, 105. Şeyh Turhani Ocağı, 106. Şih Çoban Ocağı, 107. Şih Deli Behrican Ocağı, 108. Şih Hasan Ocağı, 109. Şih Memedi Ocağı, 110. Teslim Abdal Ocağı, 111. Üyan Hızır Ocağı, 112. Veli Baba Ocağı, 113. Veysel Karani Ocağı, 114. Yağmuroğlu Ocağı, 115. Yanyatır Ocağı, 116. İmam Zeynel Âbidin Ocağı.

4. Sonuç

Eski Türk inanışlarının izlerinin de kendi inanç motiflerinde tespit edilebildiği Alevî/Kızılbaş toplumlarının kutsal ve dini yapılanmaları olarak sistemleştirdikleri “ocak”lar, günümüzde de işlevselliklerini sürdürmektedirler. Yüzyıllardır kendi inançlarının kutsalları olarak gördükleri “ocak”larının peşi sıra giden Alevî/Kızılbaş toplumları, değişen sosyal şartlar ne olursa olsun, “kutsallarını” günümüze kadar taşıyabilmiş ve ocak disiplini içerisinde ibadetlerini gerçekleştirmişlerdir. Dini organizasyonlarını “ocaklar” aracılığıyla gerçekleştiren Alevî / Kızılbaş toplumlarının kutsal kabul ettikleri bu ocaklar, bugün sayı olarak artmış ve geniş bir araştırma sahasına dağılmışlardır.

Türk toplumunun kültürel kodlarını taşıyan ve hem sıhriyet (kan bağı) hem de hizmet esaslı yaşatılan ocak sistemi, Türklerin İslâm dinine yaptıkları hizmetlerinde örgütlenmiş manevi bir dokusu olarak da kabul edilebilir. Bu vesileyle de Horasan Erenlerinin yaktığı چراغların ışıkları yüzyıllardır ocak sistemi ve inanç önderleri (pir ve müşidler) aracılığıyla Anadolu’yu ve Balkanlar’ı aydınlatmaktadır.

Ocaklar ile ilgili tartışmalar devam ede dursun, Alevî/Kızılbaş toplumlarının “yol” olarak adlandırdıkları inançlarının, saha araştırmalarına olan ihtiyacını derlemelerimiz neticesinde bir kez daha gözlemlemiş bulunmaktayız. Öyle ki inanç önderlerinde mevcut olan belgelerin (şecere vb.) ya da bilgilerin, Alevî-Bektaşî tarihine yapacakları katkı kaçınılmaz olacaktır. Ocakların kendi aralarındaki örgütlenmesi de bu çalışmalarla daha da netleşecek ve ocak disiplini gelecek kuşaklara daha artırılmış bir bilgi birikimiyle sunulmuş olacaktır. Bilgilerine başvurduğumuz; Prof. Dr. İzzettin Doğan’ın ve kardeşi Eşref Doğan Dede’nin sundukları tarihsel bilgiler gösteriyor ki Anadolu’da ocak yapılanması, Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî’nin Anadolu’ya gelişinden yaklaşık 300 yıl öncesine dayanmaktadır. Bu tespit bile; Alevî / Kızılbaş ocaklarının tarihsel tasnif ve yapılanmalarına dair önemli bir mihenk taşı olsa gerektir.

Sonnotlar

¹ Mürebbi: Çocuk terbiyecisi, eğitimci. Sözcük *Buyruk*’ta ve Alevîler arasında, “tarikata girecek kimseyi eğiten kişi” anlamında kullanılır (Bozkurt, 2013: 44). *Şeyh Safî Buyrukları*’nda mürebbliliğin şartları ve nişanları olduğu söylenerek öncelikle mürebblilik edip talip sürmek isteyen kişinin, halka-i sohbetle olan hak ehli kardeşleri tarafından zâhiren ve bâtinen bu işe ehil olup olmadığının tespit edilmesi gerektiği vurgulanır. Çünkü işe ehil olmayan birinin talip sürmesi tarikat içinde erkân değildir, yol bilmeyenin kılavuzluğu boşa emek çekmekten başka bir işe yaramaz. Yol içinde mürebbinin üç şartı vardır. Mürebbliliğin birinci şartı, mürebbinin köprü olmasıdır; çünkü müşid su, mürebbi köprü, halife de köprünün korkuluğu olunca talip o köprüden düşeceği diye korkmaz. İkinci şartı, mürebbinin kalbi geniş olmalı, kimseye darılmamalı, ekşi surat göstermemeli, güler yüzlü, şirin sözlü, nefsi hâlim, kalbi selim olmalıdır. Üçüncü şartı, mürebbi hiçbir şeyden ikrah etmemeli, kimseye kötü nazarla bakmamalı, kimsenin hatırını ve gönlünü yıkmamalı, bütün yaratılmışlara bir gözle bakmalı, yapabildiği kadar herkesin gönlünü etmelidir. Mürebbliliğin şartlarından başka dört de nişanı vardır. Mürebbliliğin

birinci nişanı, kişinin halinden ağah olması dünyada her ne varsa arayıp kendinde bulması ve ne sıkıntı varsa Hak katında hâsil olmasdır. İkinci nişanı, dili yalın (zabanı arı) olup kimseyi azarlamamak ve kimsenin ondan incinmemesi, ayrıca ağzından aykırı söz çıkmamasıdır. Mürebbiliğin üçüncü nişanı, mürebbi yurdunda olan kişinin settar-sıfat olup kimsenin ayıbına bakmaması, gözüyle gördüğünü eteğiyle saklaması, kimsenin ayıbını yüzüne vurmamasıdır. Dördüncü nişanı, mürebbi olan kişinin dünyaya meyl ve muhabbet etmemesi ve Hak yolunda varını-yoğunu sarf etmesi, can ve baştan geçip fena şerbetini içmiş olmasıdır. Bu nişanlar kimde bulunursa o ehl-i hâldir. Mürebbinin kapısı, sayılan üç şart ve dört nişandan oluşan yedi nesne üzerinedir, kim bu yol üzerine âmel edip bu terbiye üzerine yürürse mürebbilik onun hakkıdır (Kaplan, 2012: 201-202).

² Merhum Prof. Dr. Mehmet Eröz'ün (ö.1986) İmam Zeynel Âbidin Ocağı dedelerinden merhum Muharrem Naci Orhan Dede'den (1927-2010) aktardığı "dedelik" ile ilgili bilgiler şu şekildedir: "Dedelik, soy takip eder, fakat hizmet postuna pîr ve mürşid olarak oturup hizmet görececek dede de bağlı olduğu ocağın içinden seçim yolu ile seçilerek layığı kim ise o Post'a getirilir. Her dede pîr ve mürşid postuna oturamaz. Layık olarak kim seçilmişse o Post'a oturur, hizmet görür. Dede rehbersiz dedelik eder. Fakat rehbersiz görgü-sorgu yapamaz. 'Kısır cem' denilen ibadette rehberine gerek yok. Dede yeterlidir. 'Rehber, Pîr ve Mürşid' üçlüsü görgü ceminde şarttır" (Eröz, 2014: 121).

³ Araştırmacı Ali Yaman'ın *Kızılbaş Alevî Ocakları* (s. 85-93) ve bir diğer araştırmacı Veli Saltık'ın *İz Brakan Erenler ve Alevî Ocakları* adlı eserlerinde (s. 65-365) yukarıda bahsedilen Alevî-Kızılbaş Ocaklarının ayrıntılı isim listesi sunulmuştur (bkz. *Kızılbaş Alevî Ocakları* (2006), Elips Kitap Yayınları, Ankara; *İz Brakan Erenler ve Alevî Ocakları* (2011), Kuloğlu Matbaası, Ankara.)

⁴ Cem Vakfı Alevî İslâm İnanç Hizmetleri Başkanı ve Ağuışen Ocağı evladı Sayın Eşref Doğan Dede ile gerçekleştirilen mülakat. (Mülakat tarihi ve yeri: 21.12.2016, Malatya).

⁵ Ağuışen tarihine dair Cem Vakfı Kurucu Genel Başkanı Prof. Dr. İzzettin Doğan ile gerçekleştirdiğimiz mülakatta da Sayın Doğan; "Hozat'ın Bargını (Karabakır) köyündeki Ağuışen Türbesindeki kitabede 930 yılının yazdığını ve bu tarihin Hacı Bektaş-ı Veli Hazretlerinin Anadolu'ya gelişinden yaklaşık 300 yıl öncesine tekamül ettiğini" ifade etmiştir. (Mülakat tarihi ve yeri: 31. 08. 2016, Yeniköy-İstanbul).

⁶ Bir anlatıma göre Hz. Muhammed Akabe'de bir ağacın altında Müslümanlardan "sadakat ve bağlılık yemini" biatı alır ve "İkrâr Cemi" yapar. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Müslümanlar burayı kutsal kabul ederek ziyaret ederler. Halife Ömer de bu ağacı kestirir. Dallarını toplayan Müslümanlar bu sopaları, çubukları kutsayarak "asa" olarak kullanırlar ve "sadakat andında" bunları kullanarak "yola gelme / girme" anlamında "tarik" derler (Onarlı, 2000: 166). Tarık (çubuğu), Erkân (çubuğu), Matrak, Deste-çüp, Ser-Deste, Evliya, Rıza, Âsa, Sopa, Değnek, Dahanek, Mâr, Zülfikâr... Bunların hepsinin dinsel ritüellerde kullanılan anlamıyla- hemen hemen aynı anlama geldiğini kaynaklardan tespit ediyoruz.- bir tanı yapmak icap ederse tarik kullanımı; Kızılbaşlık'ta musâhiplik görevinin yerine getirildiği dinsel ritüel sırasında musâhip (yol kardeşi) olacak olanların yeminlerini (söz=*kavî*) unutmamaları için ağaç dalından yapılmış (bir bakıma Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikâr'ı temsil eden) genelde yeşil bir beze sarılı olarak duran bir değneğin, miraçlama ritüelinden sonra musâhip kavline gireceklerin sırtına Dede tarafından değiştirilmesi yani bir çeşit takdis edilmesi olayıdır. Bunun haricinde bir de "tarik çalma" olgusu vardır ki bu olgu, yola uygun hareket etmeyenleri yola uymaya yönlendirmek için ya da suç işlemediği halde yola uymaya devam etmelerini sağlamak için Dedenin, taliplerini cem törenlerin de bu tarik denen sopa ile kutsamasıdır. Ancak ikrâr vermemiş gençler ve çocuklara tarik çalınmaz (Özgül, 2001: 34). Tarikat erkânlarında görgüden geçen Alevî / Kızılbaşlar genelde "tarik" altında ikrâr verirler. Bektaşilik'te ise aynı ikrâr pençe çalma (Pençe-i Âli Âba) ile gerçekleştirilmektedir (17 Kasım 2013 tarihinde Sivas'ın Divriği ilçesi Höbek köyünden Ağuışen Ocağı evlatlarından Sayın Derviş Aslandoğan Dede ile gerçekleştirdiğimiz sözlü mülakattan elde edilen bilgi).

Kaynaklar

- Atalay, Adil Ali. (2011). *İmam Câfer-î Sâdık Buyruğu*. İstanbul: Can Yayınları.
- Bal, Hüseyin. (2002). *Alevî Bektaşî Kültürü*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- . (2004). *Alevî İslâm Yolu*. İstanbul: Cem Vakfı Yayınları.
- . (2014). *Alevîliğin Tasavvufî Boyutu*. Bursa: Sentez Yayınları.
- Bozkurt, Fuat. (2013). *Buyruk-İmam Câfer-î Sâdık Buyruğu-*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Boratav, Pertev Naili. (1984). *Türk Halk Bilimi II 100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Birdoğan, Nejat. (1995). *Anadolu ve Balkanlarda Alevî Yerleşmesi*. İstanbul: Mozaik Yayınları.
- . (2013). *Alevîlik -Anadolu'nun Gizli Kültürü-*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Çem, Munzur. (1999). *Dersim'de Alevîlik*. İstanbul: Peri Yayınları.
- Dedekarginoğlu, Hüseyin. (2012). *Dede Gargın Süreğinde Cem*. Ankara: Yurt Kitap Yayıncılık.
- Erdoğan, Kutluay. (1993). *Alevîlik Bektaşîlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eğri, Osman. (2013). *Alevî Bektaşî Yolu: Hak Muhammed Ali*. İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Er, Piri. (1998). *Geleneksel Anadolu Alevîliği*. Ankara: Ervak Yayınları.
- . (2014). *Yaşayan Alevîlik*. Ankara: Barış Yayınları.
- Eröz, Mehmet. (1992). *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevîlik-Bektaşîlik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları.
- . (2014). *Türkiye'de Alevîlik-Bektaşîlik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Fiğalı, Ethem Rûhi. (2006). *Türkiye'de Alevîlik-Bektaşîlik..* İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Kalafat, Yaşar. (1990). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Kaplan, Doğan. (2012). *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Keleş, Ali. (2008). "Ortak Kimlik ve Müzik / 1980 Sonrası Alevî-Bektaş Uyanışı". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kumartaşlıoğlu, Satı. (2012). "Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü". Doktora Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Onarlı, İsmail. (2000). "Dersim'de Bazı Gelenek ve İnanç Motifleri". Ankara: Gazi Üniversitesi *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. Sayı 15, ss. 150-190.
- Öztürk, Sezai. (1972). "Tunceli'de Alevîlik Üzerine Sosyolojik Bir Deneme". Yayımlanmamış Mezuniyet Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.
- Özgül, Vatan. (2001). "Kıştım Marı (Evliyası) ve Tarık-Pençe Kavgası". Ankara: Gazi

- Üniversitesi *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. Sayı 18, 33-44.
- Saltık, Veli. (2009). "Tunceli'de Alevî Ocakları". Ankara: Gazi Üniversitesi *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. Sayı 52, 145-176.
- . (2011). *İz Bırakan Erenler ve Alevî Ocakları*. İstanbul: Kuloğlu Matbaacılık.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet. (2012). *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı (XI-XIII. Asırlar)*. İstanbul: Frida Yayınları.
- Şahin, Haşim. (2007). "Ocak". *TDVİA*. Cilt 33, 316. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tanyu, Hikmet. (1991). "Ateş". *TDVİA*. Cilt IV, 52-55. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tuğrul, Talip (2006). "Tunceli Aleviliğinde İnanç ve İbadet (Sarı Saltık Ocağı Örneği)". Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Yaman, Ali. (1998a). *Kızılbaş Alevî Dedeleri*. İstanbul: Şâhkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dede Baba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.
- . (1998b). *Alevilikte Dedeler-Ocaklar*. İstanbul: Uğur Matbaacılık.
- . (2004). *Alevilikte Dedelik ve Ocaklar*. İstanbul: Karacaahmet Sultan Derneği Yayınları.
- . (2006). *Kızılbaş Alevî Ocakları*. Ankara: Elips Kitap.
- . (2012). *Alevilik ve Kızılbaşlık Tarihi*. İstanbul: Nokta Kitap Yayınları.
- Yörükân, Yusuf Ziya. (2005). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*. Hazırlayan Turhan Yörükân. İstanbul: Yol Yayınları.